

XITOIY HARBIY TERMINI VA BIRIKMALARINING O‘ZIGA XOSLIGI

Salimova Sohiba Bazarboyevna

Samarqand Davlat Chet tillari Instituti

Yaqin sharq tillari fakulteti Xitoy tili 2-kurs magistranti

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada Xitoy tilidagi harbiy so‘zi hamda uning ishtirokidagi ba‘zi termin va iboralarining kelib chiqishi, o‘ziga xos jihatlari haqida so‘z yuritilgan. Nazariy jihatdan, mudofaa tafakkuri bir necha tarixiy bosqichlarda rivojlanib, shu kungacha harbiy sohalarga oid fanlarda bir qancha ta‘limotlar yaratildi. Jumladan, “Milliy xavfsizlik”, “Umumiy xavfsizlik”, “Kichik urushlar nazariyasi”, “Mudofaani ta‘minlashda tizimli yondashuv”, “Zamonaviy urushlar nazariyasi”, “Barqarorlikni ta‘minlashda harbiy kuch”, “Yumshoq kuch”, “Aqlli kuch”, “Ulkan strategiya”, “Katta strategiya” kabi ta‘limotlar shular jumlasidandir. Har bir soha terminologiyasi tizimli va mukammal terminlarning bo‘lishini taqozo etadi. Ilmiy- texnik va xorijiy adabiyotlarda, maxsus terminologik lug‘atlarda til omillariga to‘la rioya qilinmay, har bir tilning imkoniyatlarini hisobga olmay tarjima jarayonida ulardan noo‘rin foydalanish tilning barcha terminologik tizimlarida kuzatilayotgan jiddiy qusurlaridandir. Bunday vaziyatlar harbiy va siyosiy sohalar uchun juda jiddiy masala hisoblanadi. Demak harbiy soha terminologiyasi tilshunoslarga mukammal, izchil o‘rganish talabini qo‘ygan. Mudofaa uchun zamon talabi bo‘lgan “harbiy til” ni ilmiy tomonlarini o‘rganib, tinchlikni saqlashda hissa qo‘shish har bir soha vakilining sharaflı burchidir.

Kalit so‘zlar: Xitoy tili, tilshunoslik, semantika, harbiy soha atamaları.

ABSTRACT: This article discusses the origin and specific aspects of the Chinese word military, terms and expressions involving the word military. Theoretically, defense thinking has developed in several historical stages, so many doctrines have been created in military science. Among them are the doctrines of national security, common security, small war theory, systematic approach to stability, modern war theory, military power to ensure stability, soft power, smart power, high strategy, grand strategy. The terminology of every field requires a systematic and perfect terminology. In scientific- technical and foreign literature, in special terminological dictionaries, language factors are not fully observed, their incorrect use without taking into account the capabilities of each language in the translation process is one of the serious defects observed in all terminological systems. Such

situations are a very serious issue for the military and political spheres. Therefore, the terminology of the military sphere requires perfect and consistent study by linguists. Studying the scientific aspects of the “military language”, which is the demand of the time for defense, and contributing to the maintenance of peace, is the honorable duty of the representative of every field.

Keywords: Chinese language, linguistics, semantics, military terms.

KIRISH: Xitoy tilidagi harbiy terminlar insoniyat tarixi qadar ming yilliklarga borib taqaladi desak adashmaymiz. O‘zbek tilshunoslari tomonidan xitoy harbiy sohasida ilmiy ishlar hajmi, ko‘lami to‘laqonli emasligi va lingvistik tarjimalarga murojaatlarning kamligi oldimizga katta nazariy, amaliy o‘rganishni dolzarb qilib qo‘ymoqda. Bugungi kunda globalizatsiya va integratsiya jarayonlarning to‘xtovsiz o‘zgarishi, rivojlanishi sababli harbiy sohalarni tizim sifatida murakkablashib borayotganligini kuzatishimiz mumkin. Bu esa olimlar va mutaxassis-ekspertlar orasida jahon hamjamiyati kelajak istiqbollari haqida turli xil fikr va xulosalarni yuzaga keltirmoqda. Ana shunday murakkab va muhim ahamiyat kasb etuvchi mavzulardan biri hozirda jahon diqqat markazida turgan ulkan salohiyatga ega Xitoy davlati, uning istiqbollari, harbiy salohiyati haqida desak, xato qilmagan bo‘lamiz. Xitoy nafaqat jahonda aholi soniga ko‘ra hamda qishloq xo‘jaligi, sanoat mahsulotlari qiymatiga ko‘ra, balki harbiy sohada ham yetakchi o‘rinda turadi. Xitoy tili dunyo tillari qatorida e‘tirof etib kelinayotgan, hamda iqtisodiy, siyosiy rivoji sabab ko‘p millatlar tarafidan yanada yorqin va mukammal o‘rganilayotgan tillar safidadir. Shu sabab xitoy terminologiyasi sohalarga aniq ajratilgan holda o‘rganilib kelinmoqda. Xitoy milliy mudofaa va harbiy qurilishining hikoyasi keng qamrovli, aniq va to‘liq bo‘lib, yangi davrning kuchli harbiy sanoatining uch o‘lchovli rasmini taqdim etish qiyin. Milliy mudofaa va armiya qurilishining kaliti sifatida beriladigan ma‘lumotlar Xitoy armiyasining asosini ko‘rsata olmasada, u haqida chuqurroq o‘rganish va tushunishga yordam beradi. O‘zbekiston o‘z tinchligini ta‘minlash maqsadida 2017 –yil noyabrda mamlakat sanoatining import o‘rnini bosuvchi, zamonaviy, raqobatbardosh, eksportbop harbiy qurollarni ishlab chiqarish uchun Mudofaa sanoati davlat qo‘mitasi tashkil etildi. Bugungi kunga kelib, harbiy atamalarning mukammal o‘rganilishi xavfsizligimizni ta‘minlash va harbiy-siyosiy tushunmovchilik, tarjimadagi g‘alisliklar hamda xatoliklarni oldini olishga ulkan hissa qo‘shadi. Xitoy harbiy ishlab chiqaruvchi texnikalari zamonaviyligi, hamyonbopligi, turli ta‘riflar, takliflari sabab Mudofaa sanoati davlat qo‘mitasi tomonidan hamkor sifatida ko‘rilishi mumkinligini hisobga olgan holda, xitoy harbiy terminlari ustida mukammal ishlarni amalga oshirishni oldimizga ko‘ndalang qo‘ymoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI: Fan tili millatning umumadabiy tili asosida shakllanadi va rivojlanadi. Shu bois fan, ilm tili poydevorini umumadabiy tilning leksikasi, soʻz yasalihi va grammatikasi tashkil qiladi. X.Xyuellning qayd etishiga koʻra, terminologiya muayyan fanga oid terminlar yoki texnika sohasida qoʻllanadigan soʻzlar yigʻindisidir. Biz terminlar maʼnosini qayd etish orqali ular ifodalaydigan tushunchalarni ham qayd etamiz¹. Termin soʻzini turlicha tushunish mavjud. Chunonchi, mantiqshunos(logik)lar uchun termin-aniq obektga tegishli tavsif (yoki tavsiflar) yigʻindisini nazarda tutuvchi va unda tatbiq etiluvchi soʻz hisoblanadi. Har qanday tildagi istalgan soʻz termin boʻlishi mumkin. Fan va texnikada termin-sunʼiy oʻylab topilgan yoki tabiiy tildan olingan maxsus soʻz sanaladi. Bunday soʻzlarning qoʻllanish sohasi u yoki bu ilmiy maktab vakillari tomonidan aniqlashtiriladi yoxud chegaralanadi. Umumtil terminlaridan farqli oʻlaroq, ilm-fan, texnikaga xos terminlar iyerarxik birliklar sifatida terminologik sistemalarga birlashadi, ular oʻz maʼnolariga faqat ayni sistema ichida erishadi, bu sistemada ularga mantiqiy (tushunchaga oid) terminologik maydon mos keladi. Fandagi har qanday rivojlanish, taraqqiyot ilmiy terminlarning yuzaga chiqishi yoki oydinlashishidan darak beradi². Xitoy tili terminlarida harbiy soʻzi koʻp qoʻllaniladigan termin boʻlib, bu 军 terminning maʼnosi :

1. Qurolli kuchlar (armed forces), armiya (an army), qoʻshinlar (troops)
2. Korpus(Corps)
3. Harbiy(Military)
4. Shartli (contingent) kabilarni anglatadi. Ayna shu ieroglifning oʻzida shuncha lugʻaviy maʼno aks etishi bu soʻzning kengroq doirada ishlatilishiga asos boʻla olgan. Masalan :

军事的 – harbiy ish, 军人- harbiy kishi, 军队- armiya qoʻshini, 陆军- piyoda askar, 解放军 - xalq ozodlik armiyasi, 参军- armiya safiha kirmoq, 裁军- qurolsizlanish.

Ushbu ieroglif ishtirokida birikmalar ham juda koʻp boʻlib, bu birikmalar ham armiya va qurolli kuchlarga oid soʻzlar mazmunini aks ettirishga xizmat qilgan.

军事特种技术- harbiy (maxsus) texnologiya

军用机场 – harbiy aerodrom

¹ Whewell 1967

² H.Dadaboyevning “Tarixiy harbiy terminlar lugʻati” Toshkent, 2007

军事科学院- harbiy akademiya

军事行动 – harbiy operatsiya

军事术语- harbiy atama(atamashunoslik)

军事史料学- harbiy tarixiy manbashunoslik

军 so‘zi ishtirok etgan har qanday jumla , so‘z, birikma aynan harbiy sohaga oid termin ekanligining tasdig‘idir. Tahlil jarayonida ierogliflarning so‘zdagi ma’no berish hodisasi yaqqol namoyon bo‘lishini ko‘rish mumkin. Hozirda o‘zbek tiliga chetdan kirgan harbiy so‘zlar asosan ruscha harbiy so‘zlar tahlil qilingani sabab ozgina ma’lumotlar berishni lozim topdik. Murakkab qo‘shma terminning komponentlaridan biri o‘zbekcha so‘z bilan almashtiriladi (yoxud kalkalanadi

(shlem-kaska),

(samolyot –mishen),

(vozdushno-desantniy

(strelok –radist),

(mina-

lovushka), odamamfibiya (chelovek-amfibiya),

(kilovatt-chas),

(shkola – internat),

(alfa-luchi),

(alfa –raspad),

(gamma – luchi),

(depozitniy schyot),

(fyuchersniye sdelki),

(elektronnaya plata)

va h.k. Bunga o‘xshash terminlarning so‘z tartibi o‘zbek tiliga o‘zlashish chog‘ida saqlanib qoladi. Murakkab qo‘shma terminning komponentlaridan biri o‘zbek tilidagi mutanosib so‘z bilan almashtiriladi (yoki kalka yo‘li bilan tarjima qilinadi). Bunday holatda murakkab qo‘shma terminlarning so‘z tartibi o‘zbek tilida o‘zgaradi:

(samolyot-perexvatchik),

(samolyot-narushitel),

(samolyotraketanosets),

(poet-demokrat) va h.k. Murakkab qo‘shma terminlarning har ikki

komponenti o‘zbekcha ekvivalenti bilan almashtiriladi (yoxud kalkalanadi). Bunday vaziyatda o‘zlashma terminning so‘z tartibi o‘zgarishga uchramaydi:

(yama-lovushka),

(vzlyotno-posadochniy),

(voyenno-vozdushniy),

(voyenno-morskoy),

(voyenno-polevoy

(obshestvenno-ekonomicheskij) va

h.k. Ayni holat o‘zlashma termin-birikmalarni kalkalashda ham aks etadi:

(gosudarstvenniy dolg),

(platyojnoye

izvesheniye)

(platyojniy poryadok),

(normativno-pravoviye dokumenti) va h.k. O‘zlashma murakkab qo‘shma

terminlarning har ikki komponenti o‘zbekcha mutanosibi bilan almashtiriladi (yoxud kalkalanadi), bunda murakkab qo‘shma terminlarning so‘z tartibi o‘zgaradi:

(soldat-spetsialist), (strelok-navodchik
(lyotchik-istrebitel lyotchik-nablyudatel),
(lyotchik-ispitatel) va h.k

MUHOKAMA: Hozirgi o‘zbek tili terminologiyasida kalkalash yo‘li bilan yangi termin yasash masalasiga alohida diqqat qaratiladi. Ruscha-baynalmilal terminlarni to‘la yoki qisman tarjima qilish usuli bilan hosil qilingan o‘zbek tili terminlari mavjud terminologiya tizimining yana ham kengayishi va boyishida muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbek adabiy tili xorijiy so‘z va terminlarni o‘zlashtirish jarayonida ularni nafaqat tayyor, asl holda qabul qildi, balki kalkalash usuliga tayangan tarzda to‘laligicha yoxud qisman tarjima qilish yo‘lidan bordi. XX asrning boshlarida ko‘pgina ruscha-baynalmilal terminlar o‘zbek tiliga o‘girilgan edi.¹

XULOSA: Bugungi kunda mudofaa va xavfsizlikni ta‘minlash amaliyoti kogitologik² yondashuvni taqozo etmoqda, chunki xavf va tahdidlar intellektuallashib bormoqda.³ Xitoy olimlaridan Yuan Wei. “O‘zbekcha-xitoycha va xitoycha –o‘zbekcha harbiy-diplomatik atamalarining izohli lug‘ati” kabi lug‘atlarini misol tariqasida ko‘rishimiz mumkin va bundan xulosa shuki, xitoy olimlari mustaqil izlanuvchi sifatida o‘zbek harbiy terminologiyasining boyishiga o‘z hissalarini qo‘shmoqda. Zero zamonaviy dunyoda Xitoy Xalq Respublikasi xitoy tilshunosligida harbiy soha bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda ham, o‘zbek tilshunosligida ham xitoy tili lug‘at boyligining muhim qismini tashkil etuvchi, harbiy- siyosiy munosabatlarni ifodalovchi harbiy atamalar tadqiq etilmoqda.⁴

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

- 1.S.Hashimova S.Nosirova 现代汉语语法
- 2 S.Hashimova Xitoy tilida so‘z yashalishi汉语构词法
- 4.Hamidulla Dadaboyev. (2019)O‘zbek terminologiyasi Toshkent
5. Qudrat Musayev .(2005)Tarjima nazariyasi asoslari Fan
6. SHermuhamedov Y., Umarov A.(1981.) Ruscha-o‘zbekcha harbiy terminlar lug‘ati –T:Fan
7. “HARBIY ATAMALARNING YANGI IZOHLI LUG‘ATI” (2020) – Toshkent; Innovatsiya -Ziyo
8. www. genhis philol.ru
- 9.www. library.ziyonet.u

¹ SHermuhamedov Y., Umarov A., Ruscha-o‘zbekcha harbiy terminlar lug‘ati –T:Fan 1981.

² Lotincha cogitio- tafakkurlash, fikr yuritish, yununcha logos – ta‘limot

³ “HARBIY ATAMALARNING YANGI IZOHLI LUG‘ATI” (2020) –Toshkent; Innovatsiya -Ziyo

⁴ <https://doi.org/10.5281/zenodo.6554405>